

Omsorg for sorg

- Tegning som hjelpemiddel for bearbeiding av sorg

av

June Mellingen Valskrå

Dronning Mauds Minne Høgskole

Kandidatnummer: 104

Bacheloroppgave

Estetisk linje

Veileder fordypning/linje

Nina Scott Frisch

Veileder pedagogikk

Eva Stai Brønstad

Trondheim, 24. April 2014.

Ung sorg

Sorgen er ingen sykdom, men den gjør forferdelig vondt.

Smerten kan føles uutholdelig.

Det kan kjennes som om å bli revet i stykker innenfra,

som om all kraften trekkes ut av deg

eller som om alt er bare kaos.

Sorgen kan sette i gang tanker, følelser og væremåter som virker ubegripelige,

fremmede, rare eller skremmende.

Sorg er ikke bare tårer som renner stille nedover et kinn.

-Turid Øverbø

Innhold

1.0 Innledning	4
1.1. Bakgrunn for valg av tema.....	4
1.2. Problemstilling.....	5
1.3. Oppgavens oppbygging.....	5
2.0 Teori	6
2.1. Hva er sorg?.....	6
2.2. Sorgreaksjoner hos barn.....	7
2.3. Voksne i møte med barn i sorg.....	8
2.4. Barns uttrykk gjennom tegning.....	9
2.4.1. Meningsskaping gjennom tegning.....	10
2.5. Voksne i møte med barns uttrykk.....	11
2.5.1. Hvordan legge til rette for barns uttrykk?.....	11
3.0 Metode	13
3.1. Valg av metode.....	13
3.2. Kvalitativt forskningsintervju.....	14
3.3. Informantene.....	14
3.4. Skriveprosess.....	15
3.5. Forskningsteknikk.....	16
3.6. Metodekritikk.....	16
4.0 Funn og drøfting	18
4.1. Hvordan forholde seg til barn i sorg.....	18
4.2. Tilrettelegging for barns sorgbearbeiding.....	19
4.3. Tegning som kommunikasjon.....	20
4.4. Møte med barns uttrykk.....	21
4.5. Tilrettelegging for barns uttrykk.....	22
5.0 Avslutning	24
6.0 Referanseliste	26
7.0 Vedlegg	28
7.1. Kontrakt for samtykke.....	28
7.3. Intervjuguide.....	29

1.0 Innledning

Ulykker kan ramme, og de kan ramme uventet. Barnehager vil på ulikt vis bli berørt av dødsfall og andre vanskelige situasjoner som rammer barn. I slike tilfeller kan barnehagepersonalet føle seg handlingslammet. På bakgrunn av dette ønsker jeg med denne oppgaven å fokusere på hvordan man kan møte barn i sorg og hvordan man kan bruke tegning som hjelpemiddel. Sorg er et stort og vanskelig tema, som krever sin kompetanse. Tanker om tapet eller hendelsen, synet på døden og måten vi aksepterer død på er ofte preget av det samfunnet og kulturen vi lever i. Barn i sorg er ikke like tabubelagt som tidligere, men Lilleaasen (2007) viser til at voksne likevel har en tendens til å undervurdere omfanget av hva barnet har fått med seg, barnets forståelse av tapet eller hendelsen, og barnets sorgreaksjoner. Barnehagen er en viktig arena, og en arena der barn tilbringer store deler av dagen. I denne sammenheng kan pedagoger og andre barnehagepersonell med kunnskap om barn og sorg, være en enorm ressurs for å støtte enkeltbarnet som befinner seg i en sorgprosess. På bakgrunn av dette blir det derfor viktig å vite om hvordan barn opplever sorg og ulike faser i sorgreaksjoner hos barnet, slik at vi voksne kan forstå og hjelpe barna på best mulig måte. Dyregrov (2006) viser til at barn har stor evne til å mestre selv de mest dramatiske situasjoner dersom de har et voksent omsorgsmiljø som støtter dem med innsikt og forståelse. Som ansatt i en barnehage må man regne med å komme opp i ulike situasjoner der barn er i sorg, enten om det dreier seg om død, skilsmisse eller andre sorgsituasjoner. På bakgrunn av dette bør alle barnehager utarbeide en individuell handlingsplan. Med dette kan man sikre at alle ansatte er klar over og forberedt på hvordan man kan håndtere sorg hvis den tid skulle komme. Denne handlingsplanen kan blant annet omhandle viktig informasjon om hva sorg er, og hvordan barn forstår og opplever sorg. Dette er derimot noe jeg ikke vil utdype mer i denne oppgaven.

1.1. Bakgrunn for valg av tema

Min bakgrunn for valg av tema var min nysgjerrighet på barn og sorg, og hvordan man kan anvende tegning som et hjelpemiddel for bearbeiding av sorg. Dette er som sagt et stort og vanskelig tema som krever sin kompetanse. Samtidig er det interessant og ikke minst nødvendig – særlig med tanke på vårt arbeid som førskolelærere i barnehagen, da barn også har behov for å erkjenne og bearbeide eventuelle tap eller hendelser i likhet med voksne. Jeg ønsker med denne oppgaven å øke min egen og

andres kompetanse i møte med barn i sorg. En slik kompetanse kan gjøre meg og andre barnehagepersonell tryggere på dette området, som videre kan føre til at vi på best mulig måte kan hjelpe enkeltbarnet som sørger. Dette kan også gjøre barnehagepersonalet rustet i uventede situasjoner som kan oppstå. Hensikten med denne oppgaven er altså å bevisstgjøre barnehagepersonalet på hvordan et barn opplever sorg og hvordan barnet kan kunne uttrykke dette gjennom tegning. Dette for å heve kompetansen på området, slik at barnehagen er forberedt når en krise rammer et barn eller nærmeste pårørende.

I forhold til barn og sorg er det også viktig å kunne skille mellom sorg og traumatisk sorg. Hvis et barn opplever traumatisk sorg kan dette vanskeliggjøre en normal sorgbearbeiding. Dette viser at området kan være så stort at vår kompetanse i barnehagen ikke strekker til. Det er da viktig å at barnehagen kan henvise videre til andre instanser som tar seg av det terapeutiske arbeidet. Dette er noe jeg ikke vil utdype i denne oppgaven. Min oppgave vil ha fokus på barn i sorg, sorgreaksjoner og hvilken betydning tegning kan ha for barn i en bearbeidelsesprosess.

1.2. Problemstilling

”Hvordan kan man legge til rette for at barn kan bearbeide sorg gjennom tegning?”

1.3. Oppgavens oppbygging

I teoridelen tar jeg for meg teori som er knyttet til barns sorg, hvor jeg vektlegger sorgreaksjoner og voksenrollen i møte med barn i sorg. Samtidig ser jeg på barns uttrykk gjennom tegning, hvordan barnehagepersonalet kan forholde seg i møte med barns uttrykk og hvordan man kan legge til rette for dette. I metodedelen presenterer jeg metoden jeg har valgt, samt mine informanter. I tillegg til dette forteller jeg hvordan jeg har gjennomført metoden og noen fordeler og ulemper ved dette. Som metode har jeg valgt to kvalitative intervju, hvor jeg har intervjuet en Fagleder og en Pedagogisk Leder, i tillegg til et kvalitativt spørreskjema hvor jeg har ”intervjuet” en spesialpedagogisk koordinator over e-post. I drøftingsdelen drøfter jeg funnene jeg har kommet frem til etter de kvalitative intervjuene, og drøfter dette opp mot den teorien jeg har skrevet tidligere i oppgaven.

2.0 Teori

I denne delen av oppgaven vil jeg ta for meg teori jeg anser som relevant for min problemstilling; *Hvordan kan man legge til rette for at barn kan bearbeide sorg gjennom tegning?* Videre vil jeg presentere det jeg har funnet av litteratur som omhandler tematikken *barn i sorg* og *barns uttrykk gjennom tegning*. Denne delen har jeg delt inn i syv ulike overskrifter, hvor hver overskrift presenterer det jeg mener er viktig å belyse i forhold til min problemstilling.

2.1. Hva er sorg?

Freud står for den eldste teorien om sorg, og var den første som satte sorg på dagsorden og ut i offentligheten i 1917. Sorgen forstås hos Freud som en normal reaksjon på et tap (Sigmund Freud – Sorg, 2014). Sorg oppfattes tradisjonelt som noe som har med dødsfall å gjøre (Bugge, m.fl. 2003), men definisjonene har vokst kraftig gjennom årene og understrekes som en normal og naturlig reaksjon til et tap av noen eller noe en er følelsesmessig knyttet til. Wirgenes (2000) viser til at dette noe eller noen kan være et menneske, et kjæledyr, en barnehage, et hjem eller andre steder. Sorg kan også handle om skilsmisse, flytting og omsorgssvikt (Sandvik, 2003). Sorg er et vidt begrep som er individuelt og personlig, samtidig som den er avhengig av tilknytningen til tapet, den sørgendes evne til atskillelse, den sørgendes opplevelse av mening, tidligere opplevelser og alder.

Wirgenes (2000) forklarer at sorgarbeid er en god overskrift over den perioden som følger en stor tapsopplevelse. Hensikten med et slikt arbeid er at vi gjennom sorgarbeid bearbeider fortiden, mestrer nåtiden og møter fremtiden (ibid., s. 13). Sorg har ofte ikke en klar definert start eller definert sluttspunkt, slik man har tenkt i flere år. Sorg kan ha et langvarig tidsforløp, ikke like utmattende som starten, men stadig tilbakevendende. Dette spesielt i forbindelse med fødselsdager, høytider og lignende. Wirgenes (2000) viser i samsvar med dette at sorgen har sammenheng med følelsesmessige bånd, og at det å knytte disse båndene er typisk for mennesker. Følelsesmessige bånd kan knyttes opp mot andre mennesker, ting eller steder. Han viser videre at jo sterkere bånd vi knytter, desto mer krevende er vanligvis sorgreaksjonene når disse båndene rives over (ibid.). Sorg er en langvarig prosess som må bearbeides, men dette klarer vi ikke uten å akseptere døden eller savnet slik det er.

For å gjøre dette på en forsvarlig måte må sorgen få anledning til å leves ut (Hansen, 1992).

2.2. Sorgreaksjoner hos barn

I fagkretsene har tema om barn og sorg vært omdiskutert over lengre tid. Simonnes (1995) viser til at fagfolk tidligere satte spørsmål ved hvor gamle barn måtte være for å ha kapasitet til å forstå og kjenne sorg. I dag viser forskning at dette ikke lengre er en relevant problemstilling, da barna har følelsesmessige reaksjoner på tap fra fødselen av (Wirgenes, 2000). Shuchter og Zisook beskriver sorg som det å ha flere og varierende uttrykk som vil være avhengig av hvor man er i sorgprosessen, samtidig har forskning dokumentert at sorgreaksjoner og sorguttrykk viser store variasjoner fra person til person. De skiller mellom fysiske-, følelsesmessige-, tankemessige- og atferdsmessige reaksjoner, og dette viser bredden og mangfoldet i reaksjonene på de forskjellige tapsopplevelsene (Shuchter og Zisook i Bugge, m.fl. 2003).

De fleste av oss kan gjenkjenne den smertefulle følelsen av sorg og den etterfølgende sorgreaksjonen. Barns sorgreaksjoner vil på mange måter ligne voksnes, da dette delvis henger sammen med at barn lærer sine reaksjoner av voksne (Wirgenes, 2000). Selv om de ligner voksnes reaksjoner, atskiller de seg også på en del områder. Barns reaksjoner vil blant annet være avhengig av alder og utvikling. For eksempel vil barn i førskolealderen ha større vansker med å forstå hva døden innebærer enn barn i skolealder. Dyregrov (2006) viser til dette ved at barn under fem år ikke oppfatter døden som noe permanent. Det at noen er borte "for alltid" er utenfor deres fatteevne (ibid.). Barn har også imidlertid kortere tristhetsspenn enn voksne, da de oftere kan gå ut og inn av sorgen (Dyregrov, 2006). Dermed gir de ikke uttrykk for deres sorg lenge om gangen, da de kan sørge samtidig som de kan leke eller drive med andre normale aktiviteter. Hvordan barn uttrykker sin sorg vil også være forskjellig, og som nevnt ovenfor avhenger dette av alder, men også av barnets personlighet og temperament (Bugge, m.fl. 2003). Noen barn vil ha sterke reaksjoner, andre ikke. Selv om barn ikke viser tydelige reaksjoner, er de ikke uberørt av det som har skjedd. Dyregrov (2006) viser til at de vanligste *umiddelbare* sorgreaksjonene hos barn er sjokk og vantro, forferdelse og protest, apati og lammelse, i tillegg til barns fortsettelse av vanlige aktiviteter. Videre viser han at de *vanligste* sorgreaksjonene hos barn er

tristhet, savn og lengsel, angst, sterke minner, skyld og skam, sinne og oppmerksomhetskrevede atferd, søvnforstyrrelser og kroppslige plager (ibid.).

2.3. Voksne i møte med barn i sorg

Noen voksne har ofte lett for å tenke at barn er for små til å kunne forstå det som skjer. Lilleaasen (2007) understreker at all forskning om barn og sorg viser at barn ikke bare forstår, men de opplever mer enn vi ofte aner og kanskje ønsker. På bakgrunn av dette blir det desto viktigere å rette søkelyset mot hvordan vi bør møte barna (ibid.). Barn er sårbare, og for dem er det helt avgjørende at den voksne møter dem der de er i sorgen (Eidhamar & Leer-Salvesen, 2008).

I møte med barn i sorg påpeker Dyregrov (2006) at voksne må forberedes på barns spørsmål og undring, slik at de har en form for "mental beredskap" for barns spørsmål og atferd. Hvis voksne unnlater å snakke om døden eller tapet, overlates barna til sin egen fantasi, som ofte kan være langt verre enn virkeligheten og føre til konsekvenser på lang sikt. Derfor er det viktig at barna får en følelse av å være med, og at vi som voksne tar oss tid til å snakke med dem. Gjennom samtale med barn vektlegger Dyregrov (2006) balansen mellom å samtale med barna og å gi dem aldersadekvate forklaringer. Barn har lite erfaring eller kunnskap om vanskelige situasjoner, og kan lett misforstå det som blir sagt. På bakgrunn av dette blir barna avhengige av informasjon fra sine omgivelser for å kunne forstå hva som skjer (Bugge, m.fl. 2003). Dette virker trygghetsskapende, samtidig som aldersadekvat informasjon og samtaler videre vil være avgjørende for barns evne til å mestre tap. Wirgenes (2000) viser også at voksne i slike samtaler trenger å hjelpe barn med å finne ord og skildringer som passer barnas modningsnivå, slik at språket blir så enkelt og konkret som mulig.

Barns rett til anerkjennelse ser også ut til å undervurdert (Holmsen, 2004). Når vi lytter til barna må vi prøve å få tak i hva som ligger bak ordene de bruker, samtidig som vi skal unngå å være forutinntatte. Mange voksne er raske til å uttale seg på vegne av barn, og blant annet bagatellisere følelsene deres ved å for eksempel si "Det er da ikke noe å være lei sei for!". For å vise anerkjennelse overfor barn, må voksne selv ha et bevisst forhold til egne følelser og opplevelser (Holmsen, 2004). I kommunikasjon med barn, og spesielt barn i sorg, er det nødvendig at de voksne er oppmerksomme og lydhøre overfor det enkelte sørgende barn (Eidhamar & Leer-

Salvesen, 2008). Man må kunne lytte aktivt og bekrefte barnets følelser og opplevelser, men ikke overta dem. Den voksne må også være klar over at egne skuffelser, gleder og forventninger ikke skal plasseres på barna som om de var deres (Holmsen, 2004).

2.4. Barns uttrykk gjennom tegning

Reggio Emilia-pedagogikken er opptatt av at barnet skal bevare og utvikle så mange forskjellige uttrykksmåter som mulig (Holmsen, 2004). Det sies at et barn har hundre språk, der barns tegninger er ett av disse språkene. Dette kan vi også se i samsvar med Lowenfeld og Brittain som kaller barnetegningen et *språk*, og at det er barnets egne følelser og erfaringer som uttrykkes på denne måten (Lowenfeld & Brittain i Holmsen, 2004). Tegninger utvider barnets uttrykksmåter, i tillegg til at de fleste barn tydelig setter pris på denne muligheten (Holmsen, 2004). Mange lar seg også lett fascinere av barns evne til å uttrykke seg gjennom tegning, samtidig som man kan undre seg over hva og hvorfor barns billedlige uttrykk ser ut som de gjør. Storaas (1995) sier at det er forståelig hvorfor barns tegning har blitt en forskningsinteresse, da det er gåtefulle meldinger barnet legger etter seg.

Voksne velger som oftest å uttrykke seg gjennom verbalt språk, samtidig som skrivning også står sentralt. I forhold til barn kan det være mer nærliggende å uttrykke seg gjennom tegning. Holmsen (2004) viser til at flere forskere som har studert barnetegninger, understreker at barn gjennom sine tegninger kommuniserer med omgivelsene på en dypere og ærligere måte enn de gjør gjennom verbalspråket. Dette viser at barnetegningen har to funksjoner, da den er både språklig og visuell (Storaas, 1995). For de yngste barna som ikke har utviklet et fullt talespråk, vil det være vanskelig å snakke om konkrete hendelser og følelser. På bakgrunn av dette vil det å kunne uttrykke mening gjennom tegning være lettere for dem for å kunne fortelle om det som har skjedd tidligere, og om sine erfaringer (Holmsen, 2004). Hos de eldre barna begynner den konkrete, logiske tankeevnen å ta form. Her begynner barna å kunne redegjøre for sine opplevelser og erfaringer gjennom sammenhengende dialog og fortelling, men samtidig trenger de fortsatt hjelp til å lage sammenhengende narrativer (ibid.). Her kan også tegning være et godt hjelpemiddel.

Å tegne er en aktivitet svært mange barn engasjerer seg i (Hopperstad, 2005, s. 10). Når barn lager strekene sine på papir viser de oss ikke bare en tegning, men de gir oss også en viktig del av seg selv; hvordan de ser, hvordan de føler og hvordan de tenker (ibid.). På bakgrunn av dette kan en tegning speile mye av et barns innerste tanker og følelsesliv, samtidig som den kan fortelle oss mye om hvordan barnet egentlig har det. En tegning fra et barns glade og harmoniske oppvekst vil tydelig skille seg fra en tegning fra et barn som har opplevd mye utrygghet og sorg. Dyregrov (2006) understreker at tegning kan hjelpe barn i bearbeidelse av sorg, da papiret ikke bare blir en viktig arena for å uttrykke seg på, men det blir også et redskap for å bearbeide gode og vonde opplevelser, sortere følelser og ikke minst lære av det som har skjedd.

Barns bildespråk kan tolkes på mange ulike måter, da man både kan se på barnets bruk av tegn og farger (Svenstrup, 1996). I tillegg til dette kan man gjennom barnets bildespråk få en større forståelse av det enkelte barnet, samtidig som at tegningen er betydningsbærende og meningsfull, uansett hvor vanskelig det kan være å se mening eller handlingen (ibid.). Holmsen (2004) understreker her at barns tegninger må forstås og vurderes i forhold til det barnet selv forteller når det tegner, slik at man skal kunne forså hva de grafiske formene i det tegningene representerer.

2.4.1. Meningsskaping gjennom tegning

Å tegne er å skape mening, som innebærer å si noe om noe. Som for eksempel å si noe om en erfaring man har som aktivt, levende og sansende individ (Hopperstad, 2005). Vi skaper og deler mening idet vi forholder oss til våre erfaringer og sier noe om dem med bilder, språk eller andre uttrykksformer vi har tilgang til (ibid., s. 21). Når det kommer til barns bruk av tegn, er dette som nevnt tidligere, noe som representerer eller viser til noe. Videre forklarer Hopperstad (ibid.) at når man bruker tegn, er det ikke tegnet i seg selv som er det sentrale, men det er det tegnet står for. Ethvert tegn er en forening av et uttrykk og innhold, og uttrykkssiden er tegnets form. Her er innholdet det tegnet står for. Et uttrykk er alltid uttrykk for et innhold, og et innhold kan ikke være innhold uten et uttrykk (Hopperstad, 2005, s. 22). I meningsskaping benytter vi oss av ulike tegnsystemer og bilder og språk er eksempler på slike system (ibid., s. 22). Barn bruker meningsskaping aktivt, og på bakgrunn av dette må voksne lytte til barna og samtale med dem. Dette kan videre føre til at vi får en bedre innsikt i hva som motiverer barna i deres skapende prosesser (ibid.).

2.5. Voksne i møte med barns uttrykk

Rammeplan (2011) viser til at barnehagepersonalet må være lyttende og oppmerksomme i forhold til barns estetiske uttrykk. Barn søker uttrykk for det de bærer inni seg, og for mange barn er tegning et nyttig redskap for å hjelpe dem til å uttrykke seg, også i tider av sorg (Wirgenes, 2000). Vi kan ikke beskytte barn fra vonde følelser, men vi kan hjelpe dem til å uttrykke følelsene på en akseptabel måte (Bugge, m.fl. 2003, s. 120). For at barn skal få mulighet til å uttrykke seg, må de voksne gjøre barna oppmerksomme på at det finnes flere ulike måter å uttrykke seg på, i tillegg til å vise hvordan de kan uttrykke seg gjennom de forskjellige områdene. På denne måten kan den voksne, på bakgrunn av Rammeplan (2011), støtte barn til å undre seg, eksperimentere og stille spørsmål. Dette avhenger også av at de voksne må vise at de er tilgjengelige til å møte barns uttrykk, gi rom for barns uttrykk, og se at barn også har behov for å erkjenne og bearbeide tapet eller hendelsen.

Barns uttrykk må bli mottatt som kommunikative budskap. Som nevnt tidligere kommuniserer barna gjennom sine tegninger på en dypere og ærligere måte enn de gjør gjennom verbalspråket (Holmsen, 2004). På bakgrunn av dette blir det viktig med oppmerksomme voksne som både forstår og tar i mot disse budskapene. En slik voksen vil også kunne fremme barns lyst til å gå videre med å skape gjennom tegning.

Carlsen og Samuelson (1988) viser til at det ikke finnes noe fastlagt mønster for hvordan en impuls oppstår, da det er avhengig av hvert enkelt individ. En har heller ingen garanti for at en impuls til uttrykkshandling oppstår hos alle barn, men at voksne bevisst må gi innfallsvinkler til refleksive uttrykkshandlinger (ibid.). På bakgrunn av dette må en også være bevisst på at barn nødvendigvis ikke ønsker å uttrykke seg gjennom tegning, men at musikk eller drama også kan være et alternativ for barns uttrykk. I henhold til dette må voksne være lydhøre overfor hvilke impulser og ekspressive handlinger barna tar med seg fra livet utenfor barnehagen, samtidig som de må akseptere og vise respekt for barns skapende virksomhet.

2.5.1. Hvordan legge til rette for barns uttrykk?

Det aller viktigste for barns utvikling og læring er deres mulighet til å gi uttrykk for inntrykk og opplevelser (Bakke, Jensen & Sæbø, 2011). På bakgrunn av dette må barna oppmuntres aktivt til å gi uttrykk for sine tanker og meninger, og møte

anerkjennelse for sine uttrykk (KD, 2011). Gjennom barns skapende virksomhet blir det også viktig å støtte barna i formingsprosessen, samtidig som vi må gi barnet tro på seg selv og sine uttrykksformer. Rammeplanen (ibid.) viser også at personalet må motivere barna til å uttrykke seg, og gi dem mulighet for å finne egne uttrykksformer. Flere viser til at barn trenger tilgang til mye og variert materiale for skapende virksomhet. Her understreker Trageton at uttrykkene ikke nødvendigvis trenger å være avhengig av innviklede arbeidsmåter. Dette forklarer han videre med at det enkle ofte kan gi mest tilfredsstillende arbeidsforløp og resultater, da barna er trygge på disse virkemidlene (Trageton i Carlsen & Samuelsen, 1988). For å legge til rette for barns skapende virksomhet er det også en forutsetning at barnehagepersonalet har kunnskap om hva som er det enkelte kunstfags egenart og uttrykksformer, og hvilke muligheter dette åpner for barnets utvikling og læring (Bakke, Jensen & Sæbø, 2011).

3.0 Metode

En metode forteller oss noe om hvordan vi bør gå frem for å skaffe eller etterprøve kunnskap. Bakgrunn for å velge en bestemt metode er at vi mener den vil gi oss gode data og belyse problemstillingen vår på en faglig interessant måte (Dalland, 2012). Det vil også innebære hvordan vi ønsker å organisere arbeidet vårt, både i forhold til innsamling av datamateriale og bearbeidingen av den.

Det skilles mellom to metoder som er de vanligste samfunnsvitenskapelige metodene man bruker, kvantitativ og kvalitativ metode. Dalland (ibid.) viser til at de kvantitative metodene gir data i form av målbare enheter, mens de kvalitative metodene fanger opp mening og opplevelse som ikke lar seg tallfeste eller måle. Begge disse metodene omhandler det å kunne samle inn bestemt informasjon som er rettet mot fenomenet man ønsker å studere.

3.1. Valg av metode

Som nevnt ovenfor velger man metode ut ifra hva vi mener passer best til problemstillingen vår, og hva vi tror vi får best utbytte av i de forskjellige tilfellene. På bakgrunn av dette valgte jeg en kvalitativ metode, ettersom den går mer i dybden og får mange opplysninger ved noen få undersøkelsesenheter. Dette vil gi meg en mulighet til å opprette en forståelse for arbeid med bearbeiding av sorg i barnehagen. Fremgangsmåten min har i forhold til metode vært å anvende kvalitativ undersøkelse i form av intervju, og en kvalitativ undersøkelse i form av et spørreskjema sendt over e-post. På denne måten kan man som Dalen (2011) viser, få større innsikt i informantens egne erfaringer, tanker og følelser. Når man velger en kvalitativ undersøkelse som metode, vil det være innholdet i intervjuet som blir grunnleggende, ikke nødvendigvis antallet informanter man har (Johannessen, m.fl. 2004). En kvantitativ undersøkelse vil på den andre siden innebære at antallet informanter blir avgjørende, ettersom man gjennom denne metoden er ute etter å tallfeste eller måle de empiriske funnene i større grad enn den kvalitative metoden (Dalland, 2012). Jeg valgte å benytte meg av en kvalitativ forskningsmetode da jeg ikke ønsker å tallfeste eller måle mine empiriske funn i denne oppgaven. Kvalitative metoder er også fleksible, noe jeg synes stod i samsvar med min problemstilling (Dalland, 2012). Den er vid, og de dataene som samles inn er ment for meg til å se en sammenheng og en helhet.

3.2. Kvalitativt forskningsintervju

For å samle empiri til denne oppgaven har jeg, som nevnt ovenfor, valgt å benytte et kvalitativt forskningsintervju. Formålet med et kvalitativt forskningsintervju er å skaffe fylldig og beskrivende informasjon om intervjupersonens egne beskrivelser av sin livssituasjon (Dalland, 2012). Et slikt intervju er, som nevnt tidligere, spesielt godt egnet for forskere som ønsker å få innsikt i informantenes egne erfaringer, tanker og følelser (Dalen, 2011). Gjennom intervjuet ønsket jeg også å få frem nyanserte beskrivelser til min problemstilling. Dalen (ibid.) viser til at det også er vanlig å skille mellom åpne og mer strukturerte intervjuer. Om man velger et åpent intervju er målsettingen at informantene skal fortelle mest mulig fritt om sine erfaringer og opplevelser. Denne typen intervju er også mer krevende da forskeren ikke har formulert spørsmål på forhånd, som kan gjøre at forskeren blir avhengig av at informantene er villig til å åpne seg og snakke fritt. Hun viser også til at den mest benyttede formen er semistrukturerte intervjuer (ibid.). Grunnen til dette er at man som forsker på forhånd har valgt ut hvilke tema som skal belyses under intervjuet.

Jeg ser det som hensiktsmessig å bruke et *semistrukturert* intervju i stedet for et intervju med faste svaralternativer, da jeg mener dette vil belyse min problemstilling på best mulig måte. I mitt forskningsarbeid har jeg også utarbeidet en intervjuguide, på bakgrunn av Dalen (2011) som påpeker at dette er nødvendig dersom man anvender intervju som metode. Denne intervjuguiden består av sentrale spørsmål og tema som til sammen skal dekke de viktigste områdene i mine undersøkelser, se vedlegg 2. Som Dalland (2012) viser, er det spørsmålene som danner grunnlaget for gode svar. Informantene fikk intervjuguiden på forhånd som en forberedelse. Selv brukte jeg også intervjuguiden som en støtte, slik at jeg kunne dekke de viktigste områdene undersøkelsen skulle belyse. På denne måten kunne informantene snakke fritt om temaet, samtidig som jeg kunne stille oppfølgingsspørsmål som ikke var listet opp i intervjuguiden. Det første spørsmålet i denne intervjuguiden er et kartleggingsspørsmål som er ment for å skape trygghet i intervjusituasjonen, samtidig som svarene på spørsmålene gir nyttig kontekstuell informasjon.

3.3. Informantene

Johannessen (2004) viser til at en informant vil være betegnelsen på deltakende personer i kvalitative undersøkelser, hvor betegnelsen gjerne sikter til kvalitative

intervju. For å samle empiri til denne oppgaven har jeg valgt å intervju kun tre informanter; en fagleder, en pedagogisk leder og en spesialpedagogisk koordinator fra forskjellige barnehager. Dalland (2012) understreker at dersom samtalene er gode, kan man få mye stoff til en oppgave gjennom kun en, to eller tre intervjuer. Jeg har vært bevisst mitt valg av informanter, da jeg ønsket å kontakte flere fagfolk med både kunnskap og erfaringer som kunne bidra til svar på min problemstilling. Dette er det Dalland (2012) kaller et strategisk valg. Årsaken til at jeg valgte informanter fra forskjellige barnehager var for å få flere ulike perspektiver i forhold mitt tema.

Min første informant er fagleder i barnehage, utdannet førskolelærer og har førsteavdeling spesialpedagogikk. I tillegg til dette har hun en videreutdanning innen Arbeid med barn av psykisk syke foreldre, Forebyggende Familieintervensjon (FFI) som er et program rettet mot foreldre med rus – og psykiske problemer, og utdanning som familieterapeut. Min andre informant har jobbet som pedagogisk leder i 14 år, og er utdannet førskolelærer ved Dronning Mauds Minne Høgskole. I tillegg til dette har hun kurs innen ledelse og veiledning, og har tilleggsutdannelse innen bruk av realfagene i barnehagen. Min tredje informant er spesialpedagogisk koordinator og utøvende spesialpedagog. Hun har en bachelorgrad i pedagogikk, og videreutdanning innen spesialpedagogikk.

Når jeg viser til mine informanter vil jeg referere til *Fagleder*, *Pedagogisk Leder* og *Spes.Ped Koordinator*, da dette vil gjøre teksten lettlest for leserne. Når jeg refererer til flere eller alle vil jeg bruke begrepet *intervjupersonene*, da Dalland (2012) viser til at intervjuperson dekker de fleste tilfeller som omhandler at en person blir intervjuet, uten å konkretisere at personen kun er en som svarer på spørsmål, eller kun er en forskeren får informasjonene fra. Fordelen med denne betegnelsen er at den er nøytral (ibid., s. 153).

3.4. Skriveprosess

Jeg kom tidlig i gang med å finne problemstilling og teori som var relevant for min oppgave, noe som videre gjorde at skriveprosessen fikk en god start. Å sette opp en struktur på hva oppgaven skulle handle om ble en viktig del av prosessen, da jeg lettere kunne se ”den røde tråden” gjennom oppgaven. Det har vært betryggende å støtte meg til teori med andres standpunkter, mens prosessen med egen drøfting opp mot empiri og teori har vært krevende. Det tok kort tid å lage selve ”skjelettet” og hva

jeg skulle si – det som derimot tok tid var å finne en god struktur på drøftingsdelen, flyt, språk og hvordan få sagt det jeg ville få frem i denne oppgaven. Man blir fort blind for eget arbeid, så jeg viste uferdig manus til et utvalg av kjente og fikk tilbakemeldinger. Viktige og nyttige tilbakemeldinger som hjalp meg videre i skriveprosessen. Jeg valgte å dele opp oppgaven i flere forskjellige overskrifter, som gjorde at jeg kunne arbeide med en og en ting om gangen. På denne måten kunne jeg sortere sitater og fagstoff fra ulike teoribøker på en ryddig måte. Ved funn av teori har det vært viktig for meg å være bevisst på hva jeg lette etter, i tillegg til å finne noe som stod i samsvar med min problemstilling.

3.5. Forskningsetikk

Forskningsetikk er et område av etikken som har med planlegging, gjennomføring og rapportering av forskning å gjøre. Det handler om å ivareta personvernet og sikre troverdighet av forskningsresultater (Dalland, 2012, s. 94). På bakgrunn av dette var det viktig for meg å informere intervjupersonene om at jeg som forsker skulle ivareta personvernet, slik at de kunne dele sine erfaringer og opplevelser med viten om at datainnsamlingen ikke skulle bli misbrukt på noen som helst måte. Her informerte jeg intervjupersonene om at alt av råmateriale (lydopptak) vil bli slettet etter at sensuren har falt på oppgaven, som vist i samtykkeskjema, se vedlegg 1. I dette samtykkeskjemaet forklarer jeg også at intervjupersonene vil bli anonymisert, der deres deltakelse ikke vil medføre noen negative konsekvenser.

3.6. Metodekritikk

Når man velger en metode, er det som oftest noen konsekvenser. Dette ser jeg også i mitt valg av kvalitativt forskningsintervju, da Dalland (2012) påpeker at i et intervju ligger en mulighet for feilkilder. På bakgrunn av dette har jeg stilt meg selv flere spørsmål etter intervjuet. Har informantene forstått spørsmålene mine? Har jeg oppfattet informantenes svar riktig? Er datainnsamlingen pålitelige? I denne sammenhengen må man også spørre seg om man mister betydningsfulle sammenhenger under transkriberingen. Ved transkribering av lydopptak får man ikke med seg mimikk og kroppsspråk. Hadde informantene en dårlig dag? Klarte vi å oppnå et godt samspill under intervjuet?

På forhånd av intervjuet ga jeg, som nevnt tidligere, informantene noen spørsmål i form av en intervjuguide, se vedlegg 2. Grunnen til dette var å la informantene få et lite innblikk i min oppgave, og hva jeg var ute etter. Her ser jeg også noen konsekvenser, da informantene fikk tid til å forberede seg på spørsmålene ”etter boka”, som videre gjorde at jeg kanskje fikk andre svar enn om jeg ikke hadde gitt dem noe på forhånd. Jeg fikk også bare innblikk i hva faglederen og den pedagogiske lederen hadde å si. Kanskje noen andre ville hatt et annet syn og andre erfaringer med sorg og tegning med barn? Ved å intervju voksne fagfolk fikk jeg også kun høre det som belyses fra et voksenperspektiv. Hva med barna, hva ville de ha sagt om dette temaet? Målet med undersøkelsen var for meg å få frem nyanserte beskrivelser til min problemstilling, i tillegg til at jeg ønsket å forstå noe i et nytt lys. På bakgrunn av dette ser jeg også nå en mulighet for at jeg kunne ha intervjuet andre fagfolk med kunnskap og erfaringer. Kanskje noen andre fagfolk har andre tilnæringsmåter for å legge til rette for bearbeiding av sorg gjennom tegning?

4.0 Funn og drøfting

I denne delen av oppgaven vil jeg med hjelp fra min teoridel, drøfte mine funn fra intervjuene. Jeg har valgt å dele dette kapitlet inn i ulike temaer jeg mener er viktig for min problemstilling. I tillegg til dette jeg har også valgt å ha funn og drøfting i samme del, da jeg føler det blir naturlig å drøfte funnene etter hvert som jeg beskriver dem, samtidig som det vil være enklere for meg og leserne å se sammenheng mellom funn og teori. Som nevnt i metodedelen vil jeg i denne delen referere til mine informanter som Fagleder, Pedagogisk Leder og Spes.Ped Koordinator.

4.1. Hvordan forholde seg til barn i sorg

Ingen sorg er lik. For noen er sorgen sterk, krevende og til stede hele tiden, mens for andre er den mer stille og kan komme og gå. Fagleder forklarte at sorg er noe som kommer i mange former og varianter, og på bakgrunn av dette mente hun at man ikke kan vurdere hvilken sorg som oppleves vanskeligst. Dette kan man også se i samsvar med teorien som viser at sorg er et vidt begrep som er individuelt og personlig, samtidig som den er avhengig av tilknytningen til tapet. Fagleder forklarte videre at barn ofte knytter følelsesmessige bånd til både personer, gjenstander og steder. Hun gikk videre inn på at dette båndet naturlig ville være sterkt knyttet til foreldre og foresatte, som kunne føre til sterkere sorgreaksjoner enn det eventuelt ville ha medført i forhold til tap av noen andre i nær familie. Dette kan man se i samsvar med Wirgenes (2000), som viser at sorg har sammenheng med følelsesmessige bånd, og at det å knytte følelsesmessige bånd er typisk for mennesker. Videre forklarer han at jo sterkere bånd vi knytter, desto mer krevende er vanligvis sorgreaksjonene når disse båndene rives over (ibid.). Jeg synes det virker naturlig at sorgreaksjonene blir mer krevende jo sterkere båndene er knyttet. Samtidig er ingen sorg lik, og det finnes ingen fasit på hvem barnet har sterkest relasjon til.

Spes.Ped Koordinator forklarte at det viktigste for å møte barn i sorg, er å vise at en er tilgjengelig, oppmerksom og lyttende overfor det barna forteller. Man kan blant annet si til barnet ”jeg ser at” eller ”jeg hører at” for å vise empati overfor barnet. Hun forklarte videre at det er først når barna føler seg trygge og ivaretatt, at de stoler nok på den voksne til å komme med sine undringer, spørsmål og kan fortelle om situasjoner eller hendelser de har opplevd. Dette kan man kanskje sammenligne med

det Holmsen (2004) snakker om, i forhold til at voksne må vise anerkjennelse overfor barn, i tillegg til at det er nødvendig at de voksne er oppmerksomme og lydhøre overfor det enkelte sørgende barn. Dette er noe jeg anser som veldig viktig, da jeg mener voksne må ha tålmodighet og vise evne til å lytte til hva det sørgende barnet forteller. Jeg mener også at man må være nysgjerrig og empatisk i forhold til den sorgen barnet opplever, da barnet i denne sammenheng har behov for å føle seg sett og tatt på alvor. Voksne kan være raske til å uttale seg på vegne av barn, og blant annet bagatellisere følelsene deres ved å for eksempel si ”Dette er da ikke noe å være lei sei for” eller ”Det går nok over snart”. Jeg mener i likhet med Dyregrov (2006) at dette kan føre til konsekvenser for barna på lang sikt, da barna her kan overlates til egne forklaringer og fantasier som ofte kan være verre enn virkeligheten.

4.2. Tilrettelegging for barns sorgbearbeiding

Når barn rammes av vonde hendelser eller tap av nære relasjoner, er det viktig at det tematiseres i barnehagen slik at barna har muligheten til å bearbeide sine sorgreaksjoner. Hvis man skal legge til rette for at barn skal kunne bearbeide sorg, påpekte Fagleider viktigheten av at de voksne ikke må være redde for å spørre barna om deres sorg. Hun forklarte også at de voksne må være et emosjonelt leksikon for barna, slik at barna kan snakke om hvordan det kjennes ut. Dette kan vi se i samsvar med Wirgenes (2000) som viser at voksne må hjelpe barn med å finne ord og skildringer som passer barnas modningsnivå, slik at språket blir så enkelt og konkret som mulig. Jeg ser meg enig i dette, da barn har lite erfaring eller kunnskap om vanskelige situasjoner. Vi snakker mye om barn og undrer oss over hvordan de mener, tenker og føler, men vi kan ofte glemme å spørre barnet direkte. Ved å være et emosjonelt leksikon og hjelpe barna til å finne enkle og konkrete ord, kan barna lettere forklare de tanker og følelser de bærer inni seg.

Pedagogisk Leder gikk inn på at det noen ganger kan være vanskelig å legge til rette for sorgbearbeiding, da noen barn kan velge å lukke seg og holde alt inne. Hun forklarte videre at dette ikke er sunt, men at barna ofte vil uttrykke seg før eller senere. Som vist i teoridelen forklarer Hansen (1992) at sorg er en langvarig prosess som må bearbeides, men at vi ikke klarer dette uten å akseptere døden eller savnet slik det er. Han forklarer videre at for å bearbeide sorgen på en forsvarlig måte, må sorgen få anledning til å leves ut. Her mener jeg i likhet med Dyregrov (2006), at vi voksne

må gå aktivt inn å være tilstedeværende for barna, uansett. Det er kanskje viktig å tenke på det Wirgenes (2000) også sier, at barnet går inn og ut av sorgen. Kanskje kan det være viktig å se barnet som det er, og deretter hjelpe når barnet selv gir uttrykk for det. Man må også være bevisst på å ikke presse frem sorgreaksjoner hos barnet, dersom barnet ikke er følelsesmessig klar for det. Dette er også helt naturlig og noe som vil komme etter hvert som barnet modnes. Jeg mener det blir viktig at sorgen får uttrykk og at den også blir bearbeidet. Hvis barnet ikke klarer dette må vi være tilstedeværende og hjelpe, slik at det kan få mulighet til å bearbeide sorgen det sitter inne med. Dette er noe Rammeplan (2011) også går inn på, at vi må oppmuntre barna aktivt til å gi uttrykk for sine tanker og følelser.

4.3. Tegning som kommunikasjon

Pedagogisk Leder viste til Reggio Emilia-pedagogikken, der barn har hundre språk men frarøves nittini. Hun gikk videre inn på at barn som ikke har så godt utviklet talespråk kan ha stor nytte av å bruke tegning som et av deres hundre språk. Dette kan vi sammenligne med Lowenfeld og Brittain (i Holmsen, 2004) som kaller barnetegningen et *språk*, der barna kan kommunisere med omgivelsene på en dypere og ærligere måte enn de gjør gjennom verbalspråket. Jeg ser hva Pedagogisk Leder mener med dette. Jeg tror at barn som ikke har så godt utviklet talespråk kan ha stor nytte av tegningen, da barn kanskje ikke vet hvilke ord de skal bruke for å bearbeide sine opplevelser av virkeligheten. Barn har som regel et ønske og et stort behov for å fortelle om det som har skjedd, og på denne måten vil tegningen være et flott hjelpemiddel for å gjøre dette. Her kan barnet gjennom sine uttrykk fortelle de voksne om sine tanker, følelser og meninger, samtidig som de kan gi uttrykk for eventuelle vonde hendelser eller erfaringer som kan være vanskelig å sette ord på.

Dyregrov (2006) understreker også at tegning kan hjelpe barn i bearbeidelse av sorg, da papiret ikke bare blir en viktig arena å uttrykke seg på, men også et redskap for å bearbeide gode og vonde opplevelser, sortere følelser og ikke minst lære av det som har skjedd. Selv om tegning ofte kan være en aktivitet som ikke tilegnes stor betydning, ser jeg her hvor viktig denne aktiviteten kan være for at barn kan få frem sine tanker og følelser i mangel på et godt utviklet talespråk.

4.4. Møte med barns uttrykk

Pedagogisk Leder forklarte at dersom barn ikke føler seg trygge og ivaretatt i et voksent omsorgsmiljø, vil barnet få vanskeligheter med å uttrykke seg på en åpen og ærlig måte. I teorien viser Rammeplan (2011) at barnehagepersonalet må være lyttende og oppmerksomme i forhold til barns estetiske uttrykk. Samtidig viser Wirgenes (2000) at barn søker uttrykk for det de bærer inni seg. Jeg kan virkelig forstå hva Pedagogisk Leder mener, da barn som kanskje opplever utrygge omgivelser kan føle en usikkerhet som kan skape ubehag. I denne sammenheng mener jeg, i likhet med Rammeplan, at det blir desto viktigere at barnehagen blir en trygg base med omsorgsfulle, lyttende og oppmerksomme voksne som gjør at barna kan føle seg trygge og ivaretatt. En forutsetning her mener jeg også blir at de voksne må vise overfor barna at de er tilgjengelige til å møte deres uttrykk, gi rom for barns uttrykk, og ikke minst – se at barn også har behov for å erkjenne og bearbeide eventuelle tap eller hendelser.

Spes.Ped Koordinator forklarte at barns tegninger ofte kan oppfattes som ”bare kruseduller” for voksne. Slik er det altså ikke. Som Hopperstad (2005) viser, skaper barn mening gjennom å tegne, som innebærer å si noe om noe. Barn lever sine opplevelser og følelser ut på papiret. Så hvordan kan vi forstå barnets tegninger? Selv har jeg erfart at det kan være vanskelig å se hva barn faktisk tegner. På bakgrunn av dette mener jeg det kan bli viktig å rådføre seg med tegneren selv, slik at man kan kunne forstå hva de grafiske formene i tegningene representerer, som Holmsen (2004) også går inn på i teoridelen. På denne måten kan barnet selv fortelle hva det tegner, slik at de voksne kan få en forståelse for hva barnet uttrykker på papiret.

Spes.Ped Koordinator forklarte videre at man ofte kunne se på barns tegninger, uten å forstå hva meningen bak bildet kan være. Dette er noe Svenstrup (1996) går inn på i teorien, der hun forklarer at barns tegninger er betydningsbærende og meningsfulle, uansett hvor vanskelig det kan være å se mening eller handlingen. Spes.Ped Koordinator gikk også inn på at det blir den voksnes oppgave å finne mening bak barns bilder, da det må være en grunn for at barnets uttrykk på papiret ser ut som det gjør. Kan man tegne, bare for å tegne? I teorien viser Hopperstad (2005) at barns bruk av tegn er noe som representerer eller viser til noe. Videre forklarer hun at det ikke er tegnet i seg selv som er det sentrale, men det tegnet står for (ibid.). Jeg mener man alltid kan finne en mening bak de strekene som blir laget på papiret. Selv om andre

barn og voksne kanskje ikke ser meningen bak det som blir skapt, har nok kunstneren selv en tanke bak det som blir laget.

4.5. Tilrettelegging for barns uttrykk

Under intervjuet stilte jeg intervjupersonene følgende spørsmål; ”Hvordan legger dere til rette for barns uttrykk?”. Pedagogisk Leder gikk inn på hvordan hun la til rette for at barna kunne få uttrykke seg gjennom tegning, og mente det var viktig å alltid ha tegnesaker liggende tilgjengelig. På denne måten kunne barna selv velge når de ville tegne, eller i hovedsak om de ønsket å uttrykke seg gjennom tegning. I teorien viser Rammeplan (2011) at personalet må motivere barna til å uttrykke seg. Jeg kan se poenget til Pedagogisk Leder, men samtidig vil jeg stille meg litt kritisk og støtte meg til Rammeplanen. Jeg mener at den voksne også kan hente frem tegnesaker på eget initiativ og introdusere denne aktiviteten. I likhet med Rammeplan mener jeg dette vil kunne motivere og utløse noe i barnet. Kanskje barna også ”kan miste” interessen for tegning hvis det alltid ligger tilgjengelig, uten at noen motiverer og introduserer denne aktiviteten.

Videre gikk Pedagogisk Leder inn på at hvis det skulle bli travelt i barnehagehverdagen, var det viktig å skjerme barnet fra barnehagens tidsskjema, slik at barnet kunne bli ferdig med tegningen; ”Gi oss ti minutter til, så X får tegnet ferdig før lunsj”. Selv har jeg erfart at det ofte kan bli travelt i barnehagehverdagen med tanke på tidsskjema som skal følges. På bakgrunn av dette mener jeg at vi kan oppnå å bli mere fleksible ved for eksempel å ha et disponibelt rom. Kan den voksne holde full oppmerksomhet og fokus på enkeltbarnet og aktiviteten hvis de gjør andre ting samtidig? Greier man da å fokusere på hva barnet forteller og gjør, og ikke minst, greier man å møte barna på en anerkjennende måte? Ved å ha et rom disponibelt, mener jeg man kan skjerme barna fra omgivelsens uro og forstyrrelser, slik at det kan bli mer ro og fokus på enkeltbarnet og tegneaktiviteten. Kanskje man på denne måten kan oppnå en annen kontakt med barna samtidig som de voksne kan holde fullt fokus og oppmerksomhet på aktiviteten, uten å bli forstyrret av ”hverdagsstresset” som kan oppstå.

Pedagogisk Leder fortalte også at hun pleier å ha forskjellige fargeblyanter liggende tilgjengelig for barna, slik at de selv kan velge for eksempel hvilken farge de vil ha. Holmsen (2004) viser til at små barn bruker farger tilfeldig og uten mye tanke på

realismen, men etter hvert som barn utvikler et følelsesmessigforhold til farger blir noen farger foretrukket fremfor andre. Det hadde vært interessant å sett nærmere på dette, å se om barna er bevisste i sitt valg av farger til sine uttrykk, eller om fargevalget faller vilkårlig. Tar man i bruk en grå blyant hvis man føler seg trist og lei? Eller en gul blyant hvis man er glad? For å tilrettelegge for barns uttrykk mente Pedagogisk Leder at man ikke trengte mye og variert materiale for at barna kunne få uttrykke seg. Dette kan vi se i samsvar med teorien, der Trageton (i Carlsen & Samuelsen, 1988) understreker at barns uttrykk ikke nødvendigvis trenger å være avhengig av innviklede arbeidsmåter, men at det enkle ofte kan være det beste. Jeg støtter denne konklusjonen, da barna i denne sammenheng får materialer som kan være sansestimulerende og kreativitetsfremmende i tillegg til at jeg mener barna trenger materialer og virkemidler de kjenner og er trygge på.

5.0 Avslutning

I denne oppgaven har jeg ønsket å vise hvordan man kan legge til rette for at barn kan bearbeide sorg gjennom tegning. Etter å ha arbeidet med funn og teori ser jeg nå at det ikke finnes noe entydig svar på hvordan man kan gjøre dette, da det i stor grad henger sammen med at barn og deres uttrykksformer er forskjellige og individuelt. I denne sammenheng blir det også ulikt hvordan de voksne kan tilrettelegge for barns uttrykk. Jeg mener derfor at det er viktig at de ansatte i barnehagen blir kjent med enkeltbarnet i gruppen, for å kunne hjelpe det på best mulig måte i en eventuell sorgprosess. Rammeplan (2011) påpeker at de voksne må vise respekt for barns uttrykk, og på bakgrunn av dette mener jeg man også må være bevisst på at de uttrykksformer og bearbeidelser som er best for en selv ikke nødvendigvis trenger å passe for en annen. Det å uttrykke seg kan være en bearbeidelse i seg selv. Når man sitter inne med mange tanker, følelser og opplevelser har jeg selv erfart at det er godt å få dette ut i lyset. Det finnes flere forskjellige måter å uttrykke seg på. Noen liker å synge, høre på musikk og danse, noen å skrive, mens andre kan foretrekke å tegne - slik som jeg har prøvd å synliggjøre i denne oppgaven.

Som vist i oppgaven trenger ikke barn å ha et godt utviklet språk for å kunne uttrykke seg. Man kan blant annet bruke tegning for å gi uttrykk for det de bærer inni seg, også i tider av sorg. Denne estetiske uttrykksformen kan gi oss et bedre innblikk i hvordan barnet ser, føler og tenker. Tegningen kan derfor speile mye av barns innerste tanker og følelsesliv, samtidig som tegningen kan fortelle oss mye om hvordan barnet egentlig har det. Jeg mener ikke at man plutselig blir i bedre humør ved å tegne, men jeg mener at tegning kan være et viktig moment for sorgarbeid.

Som ansatt i en barnehage er man sammen med barna i store deler av dagen, og i denne sammenheng vil man før eller senere komme opp i ulike situasjoner der barn er i sorg. På bakgrunn av dette blir det desto viktigere å vite hvordan man kan møte det enkelt sørgende barn. Innledningsvis viste jeg til at det er nødvendig at personalet utvikler kompetanse innenfor dette feltet, da man på denne måten kan involvere seg og hjelpe det sørgende barn på best mulig måte. Det er også viktig at ansatte i barnehagen ikke er redde for å innrømme at de kanskje ikke har kunnskaper om alt, og at man i denne sammenheng kan kontakte andre hjelpeapparater som kan bistå i en eventuell sorgprosess. Disse hjelpeapparatene kan blant annet være andre kolleger

med kunnskaper og erfaring, litteraturbøker som omhandler tema, andre instanser og lignende.

Denne oppgaven har vært en stor inspirasjon, samtidig som jeg virkelig har fått en tankevekker over hvor viktig dette temaet er i barnehagen. Ingen ønsker å se barn lide. Som Bugge m.fl. (2003) viser kan vi ikke beskytte barn fra vonde følelser, men vi kan hjelpe dem til å uttrykke følelsene på en akseptabel måte. Etter denne oppgaven ser jeg meg ikke ferdig med å tilegne meg kunnskaper og erfaringer om dette tema. Jeg mener det er meget interessant og ikke minst viktig at man hele tiden fortsetter å øke sine kunnskaper innenfor temaet barn i sorg, og hvordan vi voksne kan legge til rette for at barna får mulighet til å bearbeide sin sorg på best mulig måte. Her blir det viktig å ha en åpenhet og nysgjerrighet i forhold til hvordan vi møter barna.

Da vi ikke har hatt så mye om denne tematikken i utdanningsforløpet, har det vært meget lærerikt og interessant å tilegne seg ny kunnskap gjennom denne oppgaven. Jeg mener ansatte i barnehagen vil ha mye å vinne på ved å danne seg kunnskap om hvordan tegning kan vise innsikt i barns tanker og følelser, og hvor viktig dette kan være i forhold til sorgbearbeiding for barn.

6.0 Referanseliste

- Bakke, K., Jenssen, C. & Sæbø, A. B. (2011). *Kunst, kultur og kreativitet. Kunstfaglig arbeid i barnehagen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Bugge, K. E. Eriksen, H. & Sandvik, O. (2003). *Sorg*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Carlsen, K. & Samuelson, A. M. (1988). *Inntrykk og uttrykk. Estetiske fagområder i barnehagen*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dalen, M. (2011). *Intervju som forskningsmetode – en kvalitativ tilnærming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dalland, O. (2012). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Dyregrov, A. (2006). *Sorg hos barn. En håndbok for voksne*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Eidhamar, L. G. & Leer-Salvesen, P. (2008). *Nesten som deg selv. Barn og etikk*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Hansen, H. R. (1992). *Sorg og savn. Et felles ansvar*. Oslo: IKO-Forlaget.
- Holmsen, M. (2004). *Samtalebilder og tegninger – en vei til kommunikasjon med barn i vanskelige livssituasjoner*. Danmark: Cappelen Damm Akademisk.
- Hopperstad, M. H. (2005). *Alt Begynner med en strek. Når barn skaper mening med tegning*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Johannessen, A., Kristoffersen, L. & Tufte, P. A. (2004). *Forskningsmetode. For økonomisk-administrative fag*. Oslo: Abstrakt Forlag.
- Kunnskapsdepartementet (2011). *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Bergen: Kunnskapsdepartementet.
- Lilleaasen, K. (2007). *Barn i sorg og krise*. Lastet ned fra; <http://www.iko.no/sider/tekst.asp?side=168> (Hentet 13. Mars, 2014).
- Sigmund Freud - Sorg (2014, 11.mars). På Google. Lastet ned fra;

http://pluto.hive.no/pluto2003/annettem/Pedagogikk/2003/sorg_og_krisereaksjoner.htm

- Simonnes, A. (1995) *Møte med barn i sorg og krise*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Storaas, F. (1996). *Barneteikning. Form og forteljing*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Svenstrup, J. (1996). *Billedsprog. Tegn er tegn på noget*. Brøndby: Semi-forlaget.
- Wirgenes, P. E. (2000). *Vil du trøste meg, Gud? Barn og sorg*. Oslo: IKO-Forlaget.
- Øverbø, T. & Riise, B. (red). (2000). *Sorg hos barn og unge*. Oslo: Rådet for psykisk helse.

7.0 Vedlegg

7.1 Kontrakt for samtykke

I mitt arbeid med bacheloroppgaven er jeg ute etter å få en større forståelse innenfor temaet sorg. Jeg ønsker å få innblikk i intervjupersonens opplevelser/erfaringer knyttet til temaet, og jeg tar gjerne imot både positive og negative sider angående det gjeldende temaet.

Anonymitet vil sikres dersom det er ønskelig, og jeg vil referere til intervjupersoner ved å bruke deres nåværende stilling i barnehagen. Du/dere har når som helst rett til å trekke deg/dere fra intervjuet, dersom du/dere ikke lenger ønsker å delta. Du/dere har også rett til å ikke å svare på spørsmål, dersom du/dere ikke ønsker det.

Hvis det er i orden for deg som intervjuperson, ønsker jeg gjerne å ta lydopptak av intervjuet. Dette på grunn av at jeg ønsker å være mer tilstede i selve intervjuet, og at det i senere arbeid med oppgaven blir lettere for meg å hente tilbake mine funn. Det er kun jeg som vil høre på opptaket, og det vil bli slettet like etter at sensuren har falt på oppgaven, da det fra skolens side er ønskelig at vi skal beholde råmateriale til falt sensur. Om det er i orden ønsker jeg også å benytte anledningen til å gjøre noen notater underveis i intervjuet.

Jeg ønsker gjerne en bekreftelse på at informasjonene er forstått (bekreftet samtykke). Jeg vil ta med to utskrifter av disse arkene til intervjuet, hvor vi begge kan skrive under, slik at vi kan gå inn i intervjuet med en gjensidig forståelse av intervjusituasjonen.

Intervjupersonens underskrift

Intervjuers underskrift

7.2. Intervjuguide

Hensikten med dette skjema er å få et innblikk i dine erfaringer og syn på sorg og tegning med barn. Jeg har laget dette skjema ment som en pekepinn på hva jeg er ute etter i min bacheloroppgave.

Min problemstilling:

"Hvordan kan man legge til rette for at barn kan bearbeide sorg gjennom tegning?"

- Bakgrunn/utdannelse?
- Har du møtt barn i sorg i barnehagen? Hvis ja, fortell litt om dette.
- Hvordan legger dere til rette for arbeid med barn i sorg?

- Hvordan kan vi som voksne hjelpe barn i deres sorg?
- Hva synes du er viktig med tanke på voksenrollen i møte med barns sorg?

- Har du erfaringer innenfor det å bearbeide sorg gjennom å tegne?
Hvis ja, hvilke tanker sitter du igjen med?

- Hvorfor synes du det er viktig at barna får uttrykke seg gjennom bilder?
- Hvordan kan man legge til rette for barns bildeuttrykk?
- Har du erfaring med barn i sorg som har uttrykt seg gjennom tegning?
Hva forteller barna? Forteller de samtidig som de uttrykker seg på papiret?

- Er det noe du vil tilføye?

Takk for at du stiller opp! 😊